

ТЕКСТОЛОГИЧНАТА ИСТОРИЯ НА СЛАВЯНСКИЯ ПРЕВОД НА „НАДГРОБНО СЛОВО ЗА ВАСИЛИЙ ВЕЛИКИ“ ОТ ГРИГОРИЙ БОГОСЛОВ

Мария СПАСОВА (Велико Търново)

(В търсене на типология при лексикалната характеристика на
основен превод, редактиран превод, втори превод)

Втора част¹

Първата част на проучването на *основния (нов, независим)* глаголически превод (= *протопревод*) на „Надгробно слово за Василий Велики“ от Григорий Богослов бе подчинена на задачата да се установи типология при лексикалната характеристика на славянския текст. Изследването се основаваше върху четири кирилски преписа на Епитафията (*Епит*): първите три преписа представят двете *версии (архаична и преславска)* на старобългарския глаголически *основен превод (протопревод)*, направен от гръцки; четвъртият препис представя *втория (нов)* среднобългарски превод, направен от гръцки:

1. Старобългарски глаголически основен превод (*протопревод*):

а) *архаична версия* — транслитерация на кирилица без редактиране на превода:

- извършена в руска езикова среда — Q.п. I. 16, XI в., РНБ, (Б)²;
- извършена в южнославянска (в частност — в *българска*) езикова среда — № 674, 1355/1365 г., НБКМ, (П)³, преписан от Първослав за логотета Мита от Търново;

¹ Първата част на изследването е публикувана през 2008 г. в *Преславска книжовна школа*, т. 10, с. 125–164.

² *Будилович*, А. XIII слов Григория Богослова (по рукописи Императорской Публичной библиотеки XI века). Критико-палеографический труд. Санкт-Петербург, 1875.

³ Работа по фотоси от ръкописа.

б) *преславска версия* — транслитерацията на кирилица с частично редактиране е извършена в преславския книжовен кръг — Син. № 954(117), XIV в., ГИМ (Н)⁴.

2. *Среднобългарски кирилски втори (нов) превод* — № 1494 от сбирката на Мазурин, 1412—1413 г., автограф на Гавриил Урик, РГАДА (У)⁵:

Вторият (новият, относително независимият) среднобългарски превод на Епит, направен от гръцки, възниква през последната четвърт на XIV в. и е дело на книжовник от кръга на Патриарх Евтимий Търновски.

За пръв път част от причините, налагащи да се извърши *нов (втори)* превод, посочва Григорий Цамблак в похвално иже въ стѣх ѿца нашѣ еѵѳѳіѳіа:

нж прѣвѣи прѣквѣдѣтеле или за еже еллинскаго ѡзыка же и оученіа не въ конецъ вѣѳти или и за еже своего ѡзыка дебелисти сѡжити ажѣ издаша книги неслѡжни въ рѣчехъ гавиша сѡ и разоумѣннѣи грѣчьскыихъ писаннѣи несѣгласны дебелиствомъ же свѡзаны и негладкы къ теченію глѣномоу. и тѣкмо ѡт еже именовати сѡ блѣстивыихъ книги вѣрное илѣхъж мнѡгъ же вѣѳдъ въ нихъ крыаше сѡ и истиннымъ догматомъ съпротивленію⁶.

Този пасаж многократно е бил обект на изследване и коментари⁷. В изданието на ПСЕ преводът е верен, но е художествен, което отчасти е затъмнило точния смисъл на Цамблаковото твърдение. Затова си позволявам да предложа свой превод на това важно филологическо и културно-историческо сведение. „*Но първите преводачи, дали защото не познавали гръцкия език и (християнското) учение в съвършенство, дали защото били зависими от неразвитостта на своя език, книгите, които създали, се оказали прости на думи, неточни по смисъл спрямо гръцките съчинения, неумело съчетани и разпокъсани в потока на речта. И само защото се наричат „книги на благочестивите“, се счита, че съдържат истинното, а всъщност в тях се крие голяма вреда и несъответствие на догматите на вярата. Точно затова и много ереси произлязоха от тях*“.

Сериозните въпроси обаче, свързани с *причините и предпоставките*, налагащи потребността да бъде редактиран *стар превод* или да бъде извършен *нов (втори) превод*, все още не са получили окончателен

⁴ Работа по фотоси от ръкописа.

⁵ Работа по научно разчетения от мен и подготвен за печат текст на ръкописа.

⁶ Русев, П., Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак (нататък само ПСЕ). С., 1971, с. 166; 168.

⁷ Тук не се представя значителната научна библиография на изследванията по този проблем, понеже това не е задача на настоящото проучване.

отговор. Някои от тези въпроси са формулирани и разработени в различни изследвания, но е нужно да бъдат систематизирани и подкрепени от лингвистични доказателства. През XIV век предпоставка за редактиране на старите преводи или за извършване на втори (нов) превод може да бъдат някои от следните причини:

- в стария превод са допуснати грешки или неточности, променящи смисъла на превеждания текст;

- при продължителното преписване на текстовете са се наслапали грешки и пропуски, довели до затъмняване на смисъла, а в някои случаи българските преписвачи съзнателно са приемали ролята на „редактори“ и са внасяли нерегламентирани (понякога и погрешни) корекции;

- в езика на старите преводи се съдържат граматични и лексикални архаизми, затрудняващи смисловото им възприемане;

- настъпили са промени в значението на някои думи от стария превод (в това число и в системата на богословската терминология), което затруднява разбирането на текста;

- книжовната езикова норма на ранните преводи чувствително е остаряла в сравнение със съвременното състояние на говоримия български език;

- извършва се кодификация на нова книжовна норма на българския език, изградена върху нова диалектна основа⁸;

- настъпили са съществени промени в системата на богословската терминология в сравнение с терминологичната система в ранните славянски преводи⁹;

- кодикологичната „мода“ се е променила (пергаментът е заменен с хартия, в ръкописната практика се налага полууставното писмо, променят се стиловете на орнаментция, развиват се нови технологии за изработването на ръкописните книги);

- гръцките образци, от които са били направени старите преводи, са били сверени или редактирани през определени периоди между IX — XIV век¹⁰;

⁸ В историята на книжовния български език причината за провеждането на езиково-правописна реформа винаги е свързана със смяна на диалектната основа, върху която се изгражда новата норма.

⁹ Богословската терминологична система и нейното развитие в текстологичната история на славянския превод на *Enum* е предмет на самостоятелно изследване.

¹⁰ Критичното издание на гръцкия текст на *Enum* илюстрира тези процеси във византийската книжовна практика — Sources Chrétiennes (SC), т. 384. Grégoire de Nazianze. Discours 42—43. *Introduction, texte critique, traduction et notes par Jean Bernardi*. Paris, 1992, p. 116—306.

Изброените причини са налице в България през XIV в. и се отнасят както за общата книжовно-църковна практика, така и за конкретната текстологична история на старобългарския превод на *Епит*. Това обяснява възникването на *втори*, нов среднобългарски превод на *Епит*. С малки изключения *вторият* превод винаги „стъпва“ върху *основния* превод, *протопревода*¹¹. В конкретния случай протопреводът е познат в две версии и е интересно коя от двете (или и двете?) версии е познавал книжовникът, извършил среднобългарския превод.

Основна задача на настоящата *втора част* на изследването е да се потърси типология при лексикалната характеристика на *втория* превод на *Епит* според съвкупността от причини, наложили неговото извършване. Сравняват се преписите *Б*, *П* (*протопревод*, *стар* превод) и *Н* (*преславска версия* на *протопревода*) с *У* (*втори*, сравнително независим превод) по критерии, които позволяват да се очертаят *типовете* лексикални особености, характерни за *втория* превод. Дистанцията от няколко века между *основния* (*стария*) и *втория* (*новия*) превод дава възможност да се изследват лексикални проблеми, свързани със семантиката и словообразуването, с лексикалната вариативност и синонимията, с отпадането на лексикални единици и появата на нови думи в книжовния български език. Всеки преводен текст следва да се проучва в неговата текстологична история, защото единствено тази методика включва и диахронен, и стратегически аспект на изследване. През последните десетилетия бяха публикувани сериозни изследвания върху славянски преводи, познати или в повече от един превод, или в различни версии и редакции на превод.¹²

¹¹ Много често вторият превод може да се основава не само върху *протопревода*, но и върху съществуващите *версии* или *редакции* на *протопревода*.

¹² Преводите през XIV столетие на Балканите. С., 2004; Многократните преводи в Южнославянското средновековие. С., 2006; Славова, Т. Преславската редакция на Кирило-Методиевия старобългарски евангелски превод. В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 6. С., 1989, с. 15–129; Спасова, М. Към лексикалната характеристика на старобългарския и среднобългарския превод на хомилията за Петдесетница от Григорий Богослов. — В: *Съвременни проблеми на българската езикова история*. Велико Търново, 1992, с. 77–95; Спасова, М. Лексикални промени в книжовния български език през периода X–XI в. (Въз основа на съпоставката между старобългарския и среднобългарския превод на *Oratio I* от Григорий Назиански). — В: *Историко-археологически изследвания в памет на проф. д-р Станчо Ваклинов*. Велико Търново, 1994, с. 237–254; Спасова, М.

1. *Грешки в протопревода, отстранени във втория превод:*

Натрупана е значителна научна литература за проучването на грешките, които се срещат в преписите на ранните славянски преводи¹³. Част от тях са допуснати от книжовниците преводачи още в протопревода, а

Откъсите от слова на Григорий Богослов от Симеоновия сборник (по преписа от 1073 г.). Текстологични и лексикални проблеми. — В: *Палеобалканистика и старобългаристика*. Велико Търново, 1995, с. 4—78; Спасова, М. Слово за Григорий Нисийски от Григорий Богослов (Текстологически и лексикални проблеми). — В: *Проглас*, 4, 1995, 2, с. 3—19; Славова, Т. Тълковната паляя в контекста на старобългарската книжнина. С., 2002; Христова-Шомова, И. Служебният Апостол в славянската ръкописна традиция. С., 2004; Новикова, А. Из истории славянского перевода Тайной вечери. — В: *Slavia Orthodoxa*. Език и култура. Сборник в чест на проф. дфн Румяна Павлова. С., 2003, с. 281—296; Федер, У. Хиляда години като един ден. Животът на текстовете в православно славянство. С., 2005; Милтенев, Я. Диалозите на Псевдо-Кесарий в славянската ръкописна традиция. С., 2006; Федер, У., М. Спасова. Преписване, поправяне, редактиране и сверка на славянския превод на три Златоустови слова. — В: *Преславска книжовна школа*. Т. 9, Шумен, 2006, с. 53—107; Йовчева, М. Возникновение славянских служебных миней: общие гипотезы и текстологические факты. — В: *Scripta & e-Scripta*. Volume 6. Sofia, 2008, p. 195—232; Тасева, Л. Лексикалното наследство на Преславската школа в две версии на Триодните синаксари от XIV век. — В: *Преславска книжовна школа*. Т. 10, Шумен, 2008, с. 346—363; Miltenov, Y. The Slavonic Translation of the Minor Prophets with Commentary – a Textological Approach. — In: *Scripta & e-Scripta*. Volume 7, Sofia, 2009, p. 135—179.

¹³ Тук не са включени грешките, дължащи се на транслитерирането от глаголица на кирилица, които са представени в публикуваната вече *първа част* на изследването. Мострова, Т. За преславската основа на най-ранния превод на Лествицата. — В: — Хиляда и осемдесет години от смъртта на св. Наум Охридски. С., 1993, с. 210—212; Славова, Т. Следи от Методиев превод на библейската книга Битие. — *Palaeobulgarica*, 19, 1995, № 4, с. 53—70; Спасова, М. Откъсите от слова на Григорий Богослов от Симеоновия сборник (по преписа от 1073 г.). Текстологични и лексикални проблеми. — В: *Палеобалканистика и старобългаристика*. Велико Търново, 1995, с. 43—78. Славова, Т. Езикът на грешките в ранната славянска книжовна традиция. — В: Кирило-Методиевски студии. Език и история на българските средновековни текстове. Сборник в чест на Екатерина Дограмаджиева. Книга 14. С., 2001, с. 22—31 (в статията е представена обширна библиография за изследвания на грешките в славянските преводи); Дограмаджиева, Е. Предупреждението на грешките в месецословните препратки. — В: *Пъти достояние*. Сборник в памет на Стефан Кожухаров. С., 2003, с. 392—310; Тасева, Л. Преводачески и преписвачески грешки в славянската ръкописна традиция на Книгата на пророк Иезекиил. — В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 18. Средновековието в огледалото на един филолог. Сборник в чест на Светлина Николова. С., 2009, 136—151.

други грешки се дължат на дългата текстологична история на преводните славянски текстове или се обясняват с диктовка при ръкописното им възпроизвеждане¹⁴.

• Грешката е и в *архаичната*, и в *преславската* версия:

Грешката в превода на думата в *Б, П, Н* е отстранена в *У*¹⁵. Тези грешки са важно доказателство, че преславската версия е извършена от препис, който се атрибутира към *архетипа* на превода.

ἀγνοίας *Б* (=Н) ρ α з оу м а (59а) — *У* нев'ѣд'ѣніе (240б);

ἀγγίθυροι 'съседен по врата': *Б* (=П=Н) в р ъ з о д в ъ р ъ м и (79б)¹⁶ —
У влизъдверни (252а);

ἀνδραποδώδης 'робски': *Б* (=П=Н) прѣльщєно (75б) (преводачът вероятно е сбъркал с ἀνδράποδον 'подло, робски' — *У* равоѣпно (250а);

ἀνδρεῖον: *Б* (=П=Н) к р ѣ п ѣ к а г о (79а) — *У* хравраго (251а);

διαξεύξας: *Б* с ѣ п р ѡ г л ѣ (76г) *П* съпрѡгъ (=Н) (138б) — *У* разпрѡгъ (250б);

δημοσίου *Б* (=П=Н) ρ а с т ж п ѣ н а а г о (74г) — *У* людскаго (249б);

ἐλευθεροῖ: *Б* прѣщє (74г) *П* п р а щ а ѣ (137а) — *У* сковаждаѣтъ (249б);

ἐπιμιξίας (от ἐπίμιξις) 'смесване; сношение': *Б* (=П=Н) п ѣ р ѣ н и ц и (94г) — *У* съмѣшєніа (261а);

ἐπινοίας (от ἐπίνοια 'замисъл, намерение, цел, разсъждение'): *Б* д ы х а н и ю (=П=Н) (73в) — *У* оумышленіа (249б). В основния превод ἐπινοίας е объркана вероятно с форма на ἐμνοή 'дъх, дихание'. Аористична форма за 3 л. ед. ч. ἔπιξεν от πῆγνυμι 'втвърдявам' е възприета като форма на глагола ἴκω (ἰκνέομαι) 'ида', префигиран ἐφικνέομαι (3 л. ед. ч., аорист ἔφιξεν = ἔφιξεν след изравняване на произношението на слабото и силното придихание. Объркването на формите на двата глагола е обяснимо, защото по Райхлиновото произношение те са омофони.

¹⁴ Федер, У. Диктуване и възпроизвеждане на църковнославянските текстове. — В: Кирило-Методиевски студии. Език и история на българските средновековни текстове. Сборник в чест на Екатерина Дограмаджиева. Книга 14. С., 2001, с. 32—39.

¹⁵ Не се вземат предвид граматичните грешки при предаване на гръцката форма със славянски еквивалент. Не се отчитат и гръцки думи или изрази, останали непереведени.

¹⁶ Би могло да се приеме за смислово верен превод 'бързо (стигащ) до дверите' = 'дверите са близо', но по-вероятно е да е грешка на преводача.

ἔπιξεν: *Б* (=Π=Н) потъче (87г) — *У* оутврѣди (257а);

εὐδοξίαν: *Б* в л а г о с л о в е с е н и ю (28а) *Π* влѣніе (102а) *Н* влѣгословеніе (145б) — *У* влѣгославіе (222а);

ζῶον: *Б* (=Π=Н) ж и в о т ъ (41г) — *У* животно (230а);

ἡλικία: *Б* (=Π=Н) т ѣ л е с а (54б) — *У* възраст (237б);

θερμοτέρα: *Б* (=Π=Н) г о р ѣ ш и н и ѣ (61а)¹⁷ — *У* топлѣшииѣ (241б);

καινήν (от καινός ‘странен, необикновен, особен’): *Б* (=Π=Н) т ѣ щ е м ѣ (75а) — *У* странно (249б). Тази грешка най-вероятно се дължи на смесването на καινός с κενός ‘празен, пуст’. Преводачът или е имал четец и причината за грешката е произношението „кини“, или е смесил в съзнанието си двете думи.

καλυμμάτων: *Б* (=Π=Н) о д ѣ ж д ѣ (74в) — *У* покрывал’ (249б);

καταμάλασσειν: *Б* (=Π=Н) о у т о м и т и (89а) — *У* оумалквити (258а);

κρουόμενον: *Б* *Ж* *Π* (=Н) п о д ѣ х а е м а (143а) — *У* оударѣма (254а);

ὄψιν (от ὄψις ‘вид, образ, лице’): *Б* (=Π=Н) д о у ш е ѣ (67а) — *У* видѣніеѣ (245а);

παιδιά: *Б* (=Π=Н) н а о у ч е н и ю (91в) — *У* гвлмленіѣ (259б). И тук е възникнала паронимия поради еднаквото произношение на παιδιά ‘подигравка, глума’ и παιδεία ‘възпитание’.

πέλεκυς: *Б* (=Π=Н) г р а д ѣ (51б)¹⁸ — *У* сѣчиво (235б);

περιφανῆ: *Б* (=Π=Н) с л о ж ш т ѣ (32г) — *У* свѣтлыи (224б). Възможно е обаче различния превод на περιφανής да е резултат от преводаческо решение, тъй като думата в гръцки е многозначна.

πωλικῶ: *Б* с т а р ѣ м ѣ (32б) *Π* старомѣ (=Н) (105а) — *У* жрѣвевѣстѣк (224б).

Книжовникът навярно е разбрал гръцката форма като παλειῶ.

συγχρήσοι (от συγχωρέω ‘прошавам’): *Б* (=Π=Н) п р о с и т ѣ (39г) — *У* проститѣ (228б);

σφετερίζόμενος (от σφετερίζω ‘присвоявам си’): *Б* (=Π=Н) с о к м ѣ (58а) — *У* оусколеиѣ (240а);

¹⁷ Възможно е горъшиниѣ да е деформирана форма на сег. деят. прич. горштиниѣ в ранен глаголически препис на протопревода.

¹⁸ Грешката е в протопревода — книжовникът преводач е изписал глаголическото ѡ вместо ѡ.

ὑπερεκτείνεσθαι: Б (=П=Н) прѣкѣзвышати сѧ (59б) — У прѣпростирати сѧ (240б);

ὑπερνεφεῖν: Б (=П=Н) н а д ъ о б л а к ы (81б) — У нѧоклачавати (252а);

φειδώμεθα: Б (=П=Н) с ж м њ н и м ѣ с ѧ (89б) — У цѣдннѣ (258а);

φρυάγματι: Б (=П=Н) х в а л ю н и ю м ѣ (32б) — У хрѣвѣтани (224б);

• Грешката е в *архаичната* версия, а в *преславската* е коригирана:

ἀγοράι: Б (=П) т ѣ г д а (93а) Н стѣгны (176г) — У трѣжища (260б);

ἀποστόλων: Б (=П) п р о р о ц ѣ х ѣ (81б) Н апѣкхѣ (171б) — У апѣкхѣ (253б);

ἐκίνω: Б (=П) т ѣ л о м ѣ (93в) Н тѣмь (176г) — У оного (260б);

ἐλευθερίαν: Б (=П) п р о ш е н и ю (36г) Н прощенье (148в) — У скводж (227а);

ἐρχομένων: Б (=П) х о т ѧ щ и и х ѣ (88в) Н ходѧщѣ (177в) — У ходѧщѣ (257б);

κέρατος (διὰ τοῦ κέρατος): Б (=П) и з д р о г а / и з ѣ р о г а (88г; 148а) Н из рога (177г) — У рогомѣ (257б);

πτρωτήν: Б (=П) п е с т ы н њ н и к а (94г) Н поустника (177б) — У вѣперителѣ (261а);

2. Думата в протопревода не предава точно смисъла на грѣцката лексема, която превежда — преводът в У е по-точен:

В стария превод има случаи, в които грѣцката лексема е преведена на старобългарски с някое от периферийните си значения, а в У е намерен по-точен семантичен еквивалент.

ἀγόμενος: Б (=П=Н) н а с т а в л я ю м ѣ (32а) — У ведомѣ (224а);

ἀγροικίας: Б (=П=Н) в ѣ н ѣ ш њ н и (36б) — У невѣждѣства (226б);

ἀνυμνεῖν: П (=Н) х в а л и т и (100а) — У вѣзпѣвати (221а);

ἀπομαραίνων (от ἀπομαραίνω) ‘изсушавам, изсъхвам, пояхвам’: Б (=П=Н) о у м ж ч а ѧ (76б) — У оуѣѧдаж (250б);

ἄλμης: Б (=П=Н) м о р ѧ (41г) — У сланины (230а). С превода сланины в У се постига антитеза: посрѣ сланины текжци сладка (230а).

ἀνδρικῶν: Б (=П=Н) м ж ж и (85г) — У хравръѣ (256а);

ἄλλοροι: Б н е и м ж ѣ и (=П=Н) (35в) — У поустѡшни (226а);

- γένος: *Б* (=Π=H) н а р о д ъ (71a) — *У* ρῶ (247a);
- διαφυγεῖν: *Б* (=Π=H) о с т а в и т и (32в) — *У* извѣжати (224б);
- δημόσια: *Б* (=Π=H) о в ѣ щ а љ (22б) — *У* людскыљ (219б);
- διαπτύουσιν: *Б* о т ѣ м е т ж т ѣ с љ (30a) *Π* (=H) ѿмещит сљ (103a) — *У* ѡплюважтѣ (223a);
- διαίτης: *Б* (=Π=H) п и ш т а (24в) — *У* питаїїемъ (220б). Всъщност δίαιτα означава 'диета; начин на хранене; препитание'. По-точен е преводът в *У*.
- δίφρος 'седалка; кола, колесница': *Б* (=Π=H) с т о л ѣ (67г) — *У* колесница (245б);
- ἐκλελοιπώς: *Б* с ѣ к о н ѣ у а в ѣ с љ (=Π=H) (56б) — *У* изуезнѣвъ (238б);
- ἐπίσημα: *Б* (=Π=H) н а р о у и т а љ (33a) — *У* знаменителнаљ (224б);
- εὐπειθείας: *Б* б л а г о н р а в и ю (52a) *Π* (=H) благоправ'ства (120a) — *У* бл҃гоповинованїљ (236a);
- εὐχάριστοι: *Б* (=Π=H) в љ г о х в а л и м и (53г) — *У* вљгодарни (237a);
- ἡγεμονίας (от ἡγεμονία 'предводителство, военно ръководство, управление, власт': *Б* (=Π=H) в о ю в о д ѣ с т в о (72б) — *У* княж'ство (248a);
- ἡγεῖν: *Б* (=Π=H) н а с т а в л љ а ш е (52б) — *У* вождаше (236б);
- ἡνιόχους: *Б* к о н ѣ н и к љ (=Π=H) (35в) — *У* колесничици (226a);
- θεωρητικόν: *Б* (=Π=H) р а з о у м ѣ н о (30г) — *У* зрительное (223б). Във втория превод е използвано основното значение на гръцката дума.
- ἱερέων: *Б* ц р ѣ к ѣ в ѣ н о ю (28a) *Π* (=H) цр҃ковъниучско (102a) — *У* сѣр҃еники (222б);
- καθυωρίσαι: *Б* о у к р о т и т и (21г) *Π* оукорити (=H) (98a) — *У* охочити (219a);
- κομψεύματα 'вежливост, изтънченост; ласкателство, любезност; хитрост, лукавство': *Б* (=Π=H) х в а л љ (78в) — *У* л҃щенїљ (251a);
- κορωνίδα: *Б* (=Π=H) в ѣ н ѣ ц ѣ (23г) — *У* вѣнчател'ство (220a);
- κράτους: *Б* (=Π=H) власти (32г) — *У* др҃жавы (224б);
- μαγγανεύματα 'вълшебство, магия; мошеничество, измама': *Б* (=Π=H) х҃ждожьства (79б-в) — *У* хытрости (251б);

- μελίσισης: *Б* (=Π=Н) въуелина (32в) — *У* пѹелѣк (224б);
- μεταστάντος: *Б* (=Π=Н) отѣстоуникѣцио (42г) — *У* прѣставиѣшоу сѣ (230б);
- νεανικῶς: *Б* (=Π=Н) зѣлокрѣпѣцѣ (57г) — *У* юношьскы (239б);
- ὄμμα: *Б* (=Π=Н) зрѣкѣ (59а) — *У* око (240б). В *протопревода* е използвано периферийното значение на ὄμμα, а във *втория* превод — прякото, което в случая участва в устойчивото словосъчетание дѣшевное око.
- παίδευσις (от παιδευσις ‘възпитание, обучение, поучение, напътстване’):
Б (=Π=Н) оуѹение (29г) — *У* наказаніе (223а);
- παλαῖς: *Б* (=Π=Н) прѣвѣи ми (32г) — *У* ветхыи (224б);
- παρατάξεως: *Б* (=Π=Н) плѣкомѣ (61а) — *У* оплѣченіемѣ (241б);
- πατρίδος: *Б* (=Π=Н) стрѣны (36а) — *У* ѿѹѣства (226б);
- πεδίων: *Б* (=Π=Н) полѣнамѣ (44б) — *У* полѣк (231а);
- πλαξί: *Б* (=Π=Н) дѣскѣ (60б) — *У* скрижалехѣ (241а);
- πολύπαιδας *Б* (=Π=Н) мѣногоплодыны (27г) — *У* многоуадныхѣ (222а);
- πόρρωθεν: *Б* (=Н) далѣна (60б) *Π* дланѣа (126а) — *У* издалеуе (241а);
- προπάτωρος: *Б* (=Π=Н) прѣдѣньемѣ (85г) — *У* прѣѿѹа (256а);
- συμπνοίας *Б* (=Π=Н) єдиноуѹіе (34в) — *У* сѣдѣхновеніа (220б). Гръцката лексема е многозначна, но *вторият* превод е по-точен.
- τιμωμένοις: *Б* (=Π=Н) слѹжѣи мѣи мѣ (24в) — *У* почитѣемымѣ (220б);

3. Думата от протопревода през XIV в. има вече друго значение:

В историческия развой на езика някои от думите в основния превод по *Б*, *Π*, *Н* през XIV в. са променили вече основното си значение. Необходимостта да се предаде вярно смисълът на превеждания текст е най-сериозната причина за извършването на *втори* (*нов*) превод. Тя се проявява обаче само в езиковата среда, в която е бил извършен *протопреводът*. Старобългарският език за четири века е претърпял сериозни промени на всички равнища. По различни причини много думи претърпяват промяна в семантиката си. Книжовникът преводач на *втория* превод, носителят на българския език от XIV в., работи със съвременния за него книжовен език дори когато стъпва върху стария превод: освобождава се от езиковите архаизми на *протопревода* и ги заменя с съвременни форми на всички равнища, в това число и на лексикално равнище.

ὄρασύν: Б (=П=Н) л ю т а (79a) — У свѣрѣпа (252a). През XIV в. номинативното значение на лютъ се е стеснило до 'който има остър, парлив вкус', а старото значение 'свиреп' е вече преносно, периферийно в българския език (пази се добре в устойчиви словосъчетания като *люта битка, люта болка, люта мъка, люта зима, лют мирис* и пр.)

ὄρωπευτικῶς: Б (=П=Н) л а с к а в ъ (57г) — У лѣстнѣк (239б);

ἰατρὸς: Б (=П=Н) в р а ч ъ (45г) — У цѣлитель (233a). През XIV в. врачъ вероятно е развило вече и значение 'лечител с билки; човек, който лекува с врачуване'. Днес думата в РБЕ е отбелязана кат *остар. книж.*

ἰδιώτου: Б (=П=Н) р а д њ н и к а (56б) — У невѣжди (238б);

κρυπτόν: Б (=П=Н) т а и н о ю (76б) — У сѣкровенное (250б). И двата превода на κρυπτόν са верни, но във втория превод сѣкровенное има вече значение 'скрито вътре в мен, познато само на мен'. Това се потвърждава от устойчивото словосъчетание с тавтологично значение *сѣкровена тайна*.

λίλαραί: Б (=П=Н) в л а г њ л (78б) — У тоуныл (251б). В старобългарски влгъ означава 'сладък, с приятен вкус; благ, добър, мил'. В разговорния български език (или в някой от диалектите?) е означавал и 'мазен, тлъст, тучен', което се потвърждава от превода на λίλαραί с влгыл в *Епит*. Наследник на това значение на влгъ е *прил. блажен* 'мазен', омоним на *блажен* 'честит, щастлив, почитан; светец, блажен на църквата'.

λόφων Π (=Н) г о р њ (100б) — У хлѣмовъ (221a). През XIV в. гора в българския език вероятно вече не означава 'планина, хълм, възвишение', а 'място, обрасло с дървета'.

νεανίας Б (=П=Н) о т р о к њ (89б) — У юноша (258a). В историята на българския език думата *отрокъ* стеснява значението си до 'малко дете', докато в старобългарски език означава и 'отраснало дете; младеж; юноша'.

πέμπεται: Б (=П=Н) п о у ш т е н ъ в ы в л я е т ъ (33г) — У посилает сл (225a). В среднобългарски поустити не се употребява със значение 'изпратя'.

πλάσμασι: Б (=П=Н) т в о р е н и е м ъ (22a) — У лѣжами (219б). В старобългарски творение е регистрирано само със значение 'създание, творение', но вероятно е имало и значение 'лъжа, измислица, преструвка'. Доказва го думата *притворство* в съвременния

- български език. Значението 'лъжа, измислица' на творение отпада.
- πρῶτον: Б (=П=Н) с т л р ъ к ю (29г) — У прѣвое (223а);
- συνέδραμεν: Б (=П=Н) с ъ в ъ к оу пи с л (43а) — У сътѣуе (230б);
- συντρέχωσι: Б (=П=Н) сходита с л (77а) — У сътиуѣт с л (251а);
- ταλαιπωροῦντας: Б (=П=Н) трѣдиш л с л (25а) — У стражѣщїи (221б). В старобългарски глаголт трѣдити с л има значение 'страдам, понасям мъчения', но като превод от други гръцки глаголи, а не от таλαιπωρέω. В среднобългарски значението на трѣдити с л има устойчива семантика 'трудя се, работя, полагам труд'.
- ταμεῖον 'хранилище, склад; изба, стая; каса, съкровище': Б (=П=Н) храмъ (77а) — У с'кровище (251а);
- τρέφων: П (=Н) крѣмил (100а) — У питаж (221а). През XIV век значението на глагола крѣмити се стеснява — 'хранене на младенец от майчина гръд' и затова в български език остава питати (с л) със значение 'храня (се)'.
- τροφή: Б (=П=Н) вращьно (75в) — У пица (250а);
- φαντασία: Б (=П=Н) лѣуѣтѣ (44а) — У прикидѣнїе (231б);
- думата е променила основното си значение:
- ἀνδραποδώδης 'робски': Б (=П=Н) прѣкльщєно (75б) — У раволѣпно (250а) (ἀνδράποδον 'роб' има и преносно значение 'подъл, раболепен човек').
- διδασκόμενος: Б (=П=Н) н а к л а з а ю м ѣ (31г) — У наоуѣемъ (224а). През XIV век гл. наказати вече е развил новото значение 'налагам наказание' вместо старото значение 'поучавам, наставлявам'.
- διέσεισε: Б (=П=Н) в ъ с к о л ѣ к л а т и с л (49в) — У потрѣсе (234б);
- καίρον: Б (=П=Н) г о д и н а (50г) — У врѣмил (235б);
- ὄψον: Б (=П=Н) с л а с т ъ (75в) — У сънѣдъ (250а);
- πηγάζειν: Б (=П=Н) кы п ѣ т и (53б) — У изтѣкати (237а);
- τείχος: Б (=П=Н) г р а д ѣ (51б) — У стѣна (235б);
- τυραννικῶς: Б (=П=Н) н ж ж д е ю (39в) — У мжунѣемъ (228б);
- ὕπεσπῶντο: Б (=П=Н) в ъ с хы щ а л х ж (72в) — У ѡтѣслахж (248б);
- φρικωδέστατος: Б (=П=Н) г р о з н ѣ ю (23б) — У страшнѣшиє (220а). Старото значение на грознь е 'страшен, ужасен'. В съвременния български език прилагателното има основно значение 'некрасив, противен', а значението 'страшен, ужасен, мъчителен, жесток' се посочва в речниците като *преносно*.

4. Дума с по-рядка употреба се заменя с дума с широка употреба:

- αἰσχυρόμενος: Б (=П=Н) с т ы д а с а (68в) — У срамлѣж с а (245б);
 ἀνδραποδώδης: Б (=П=Н) п р ъ л ь щ е н о (75б) — У раволѣпно (250а);
 θαρρῶν: Б (=П=Н) п ъ в а а (95б) — У надѣжце с а (261б);
 ἱρέα: Б (=П=Н) с ѳ и т е л ѣ ж (70а) — У сѣнникоу (246б);
 νικᾶν: Б (=П=Н) о д о л ѣ т и (29г) — У повѣждати (223а);
 προβλέπειν: Б (=П=Н) в ъ з и р а т и (70б) — У поглядати (247а);

5. Думата от протопревода е претърпяла промяна в морфемната си структура:

Думата от Б, П, Н в У е образувана по друг словообразователен модел и в среднобългарски вече е с устойчива морфемна структура.

- ἄλλησιν: Б (=П=Н) с т р а с т ъ (23г) — У стрѣніе (220а) (с т р а с т ъ - с т р а д а н и е);
 ἄλμην: Б (=П=Н) с л а н а а г о (68г) — У соль (246а) (с л а н о ю - с о л ъ);
 ἀντιθέσεις: Б (=П=Н) в о р е н н и (43в) — У вѣрвы (231а) (в о р е - н и е - в о р ъ в а);
 ἀρέσκων: Б (=П=Н) в ъ г а ж д а а (79б) — У оугаждаж (252б) (в ъ г а ж д а т и - о у г а ж д а т и);
 βασκανία: Б (=П=Н) з а в и д ы (55в) — У зависти (238а) (закида - зависть);
 γραφεῦσιν: Б (=П) п и с а л ь н и к о м ъ (81г) Н писателникомъ (171в) — У писателемъ (253б) (п и с а л ь н и к ъ - п и с а т е л ь н и к ъ - п и с а т е л ъ);
 διθρύπτει: Б (=П=Н) в ъ д р о в и (54б) — У раздроблѣтѣ (237б) (в ъ д р о в и т и - р а з д р о в л я т и);
 ἐνεροφθάλμων: Б (=П=Н) р а з о к ѣ и х ѣ (32а) — У разноокѣ (224а) (р а з о к ѣ - р а з н о о к ѣ);
 ἐπαίνοις: Б (=П=Н) п о х в а л ю н и ю (94б) — У похвала (260б) (п о х в а л ю н и ю - п о х в а л а);
 ἐργαστήριον: Б (=П=Н) д ѣ л а т е л ь н и ц ю (31в) — У дѣлателице (224а) (д ѣ л а т е л ь н и ц а - д ѣ л а т е л и щ е). Сѣщ. д ѣ л а т е л ь н и ц а може да се възприеме като отнасящо се към *nomina agentis* 'работничка' вместо към *nomina loci* 'работилница', а дѣлателице е суфиксално маркирано като сѣщ. за място.

- ζῆλον: Б (=П=Н) р ъ в ъ н о в а н и я (90в) — У ревности (149б)
(р ъ в ъ н о в а н и ю - р ъ в ъ н о с т ѣ);
- ῥῆσχυνε: Б (=П=Н) о с р а м и (69в) — У посрами (246б) (о с р а м и т и - п о с р
а м и т и);
- θεολόγον (от θεολόγος 'богослов'): Б (=П=Н) б о г о с л о в е с ѣ - н и к
а (94г) — У богословца (261а) (б о г о с л о в е с ѣ н и к ѣ -
б о г о с л о в ѣ ц ѣ);
- θεολόγου: Б (=П=Н) б ѳ о с л о в е с ѣ н ѣ и м ѣ (83в) — У бѳословнымѣ
(255а) (б о г о с л о в е с ѣ н ѣ - б о г о с л о в ѣ н ѣ);
- κακωνία: Б (=П=Н) о в ѣ ш т и н а (42в) — У овщеніе (230б)
(о в ѣ ш т и н а - о в ѣ ш т е н и ю);
- κατάπληξις: Б (=П=Н) о у ж а с е н и ю (65г) — У оужасѣ (244а)
(о у ж а с е н и ю - о у ж а с ѣ);
- κῆρυξ: Б (=П=Н) п р о п о в ѣ д а т е л ѣ (90б) — У проповѣдникѣ (258б) (п
р о п о в ѣ д а т е л ѣ - п р о п о в ѣ д ѣ н и к ѣ);
- κίωερνήτη: Б (=Н) к р ѣ м ѣ н и к о у (46в) П крѣмилиникъ (115б) — У
крѣм'ѣиъ (232б) (к р ѣ м ѣ н и к ѣ - к р ѣ м ѣ и и);
- κυβέρνησιν: Б (=П=Н) к р ѣ м ж (49а) — У крѣмленіе (234б)
(к р ѣ м а - к р ѣ м л е н и ю);
- λιμένες: Б (=П=Н) п р и с т а т а л и щ а (35г) — У пристаница (226б) (п р и
с т а т а л и щ е - п р и с т а н и щ е);
- λυπηρόν: Б (=П=Н) п е ч а л и в о (59г) — У печально (240б)
(п е ч а л и в о - п е ч а л ѣ н о);
- νεανιευμάτων: Б (=П=Н) ю н о т ѣ с т в ѣ (62г) — У юношѣствѣ (242б)
(ю н о т ѣ с т в о - ю н о ш ѣ с т в о);
- πάλην: Б (=П) в о р ѣ (70г) Н ворвѣ (166а) — У ворвѣ (246б)
(в о р ѣ - в о р ѣ в а);
- παρατάττεται: Б (=П=Н) в ѣ п л ѣ у и с ѣ (51б) — У оплачуает сѣ (235б)
(в ѣ п л ѣ у и т и с ѣ - о п л ѣ ч а т и с ѣ);
- πολιούχον: Б (=П=Н) г р а д ѣ н и к а (45в) — У гражданина (232а) (г р а
д ѣ н и к ѣ - г р а ж д а н и н ѣ);
- προστασίας: Б (=П=Н) з а с т о у п а (52в) — У застѣпленіа (236б) (з а с
т о у п ѣ - з а с т ѣ п л е н и ю);
- πώλους 'малкото на някое животно': Б (=П=Н) ж р ѣ в ѣ ц ѣ (32б) — У
жрѣвѣта (224б) (ж р ѣ в ѣ ц ѣ - ж р ѣ в ѣ). В среднобългарски ж р ѣ
в ѣ ц ѣ няма вече значение на деминутив (подобно на *дѣждец*,

снежец, хлебец, бобец и т.н.) и затова преводачът превежда с по-архаичната форма ж р ъ в ѡ.

σῆτας: Б (=Π=Н) м о л ю (77а) — У м ѡ л ц ѡ (251а) (м о л ъ - м о л ъ ц ъ);

σχήμα: Б (=Π=Н) о в л и ч и ю (91б) — У ѡбразы (259а) (о в л и - ч и ю - о в л и к ъ);

σωτήριον: Б (=Π=Н) с ѡ с ѡ н о (60а) — У с ѡ с и т е л н о (241а) (с ѡ п а - с ѡ н ъ - с ѡ п а с и т е л њ н ъ);

τάχει: Б (=Π=Н) в р ѡ з о т о ѡ (33г) — У с к о р о с т ѡ (225а) (в р ѡ - з о т а - с к о р о с т ъ);

τολμηρός: Б (=Π=Н) д р ѡ з о (90а) — У д р ѡ з о с т н о (258б) (д р ѡ з о - д р ѡ з о с т њ н о);

φάρμακον: Б (=Π=Н) ц ѡ л ѡ в ѡ (68в) — У ц ѡ л ѡ ж (245б) (ц ѡ л ѡ - ц ѡ л ѡ в ѡ);

φυγήν: Б (=Π=Н) п р о в ѡ ж е н и ю / и з ѡ в ѡ ж а н и ю (83а; 25а) — У в ѡ г р ѡ т в о / в ѡ г р ѡ т в о ѡ (254б; 221а) (п р о в ѡ ж е н и ю - в ѡ г ѡ - с т в о);

φυγής: Б (=Π=Н) в ѡ г а н и ю (24б) — У в ѡ г р ѡ т в о (220б) (в ѡ г а - н и ю - в ѡ г ѡ с т в о);

6. Думите от протопревода през XIV век са вече архаизми:

ἀγοράν: Б (=Π=Н) п л о у и ц и (75а) — У т р ѡ ж и ц а (249б);

ἀγοράς: Б (=Π=Н) с т ѡ г н а м ѡ (36б) — У т р ѡ г а (227а);

ἀληθείας: Б (=Π=Н) т р ѡ д ѡ н и к а (21б) — У п о д в и ж н и к о ѡ (219а);

ζήλος: Б р ѡ т ѡ (=Π=Н) (40г) — У р е в н о с т (229а);

ήνίας: Б (=Π=Н) в р ѡ з д ѡ (42в) — У о у з д ѡ (230б);

ήχοῦς: Б (=Н) ж р ѡ л а (91в) П ж р ѡ л а (150а) — У г р ѡ т а н ѡ (259г);

ἱατρος: Б (=Π=Н) в р а ч ѡ (46г) — У ц ѡ л и т е л ѡ (233а);

ἱκέτιν: Б (=Π=Н) ж е н ѡ (п р ч. о т г ѡ н а т и) (70б) — У п р и в ѡ г р ѡ ж ѡ (246б);

κληρονομίαν: Б (=Π=Н) п р и ч ѡ с т и ю (89б) — У н а с л ѡ д ѡ (258а);

μίγαδος: Б м а л ѡ ж е н ѡ м ѡ ѡ (76в) П м а л ѡ ж е н ѡ с к о м ѡ ѡ (Н м а л о ж е н ѡ м ѡ ѡ) (138б) — У с ѡ б о р н а г о (250б);

μέμφεται: Б (=Π) п о к о у ж д е н ѡ (57б) Н п о х о у л и (159г) — У п о р и ц а е т (239б);

νίκην: Б п о в ы т ь (=П=Н) (38а) — У повѣдѣж (2276);
 παρεπίδημος: Б (=П=Н) п р и х о д ъ (65б) — У пришелицъ (244а);
 πάροικος: Б (=П=Н) о в и т е ц ь (65б) — У прѣселникъ (244а);
 πολεμικοῖς: Б (=П) о и м ь с к ъ (46в) Н ратниѣскъ (154б) — У вранѣ
 (232б);
 ῥεῦμα: Б (=П=Н) ѡ в р а т ъ (67в-г) — У строѹа (245а);
 στρατιώτης: Б (=П) о и м и н ъ (46б) Н воиникъ (154б) — У воинъ (232б);
 ὑπερηφάνεοις: Б (=П=Н) в е л и у д в ѣ и м ъ (71г) — У горьдымъ (247б);
 φυγάδα: Б в ѣ г о у н и (89б) П вѣгоуѣк (148б) Н вѣгѹна (175б) — У вѣжкѹца (258а);
 χαράκωμα: Б (=П=Н) о с т р о г ъ (51б) — У огражденіе (235б);
 ἡμιόνων Б (=Н) м ѣ щ а т а (73а) П мѣщѹта (135б) — У мѣскы (248б);

7. *Замянат се някои преславизми и прабългаризми от прото-превода* (най-вероятно през XIV век вече не са част от речниковия фонд на книжовния български език)¹⁹:

διᾱ: Б (=П=Н) д ѣ л а (42г) — У ради (230б);
 θυσίας: Б (=П=Н) т р ѣ в ы (62б) — У жрѣтѣ (242б);
 μαγείρων: Б (=П=Н) с о к а у н и с к а а (78б) — У пѡварѹ (251б);
 μάρτυρες: Б (=П=Н) п о с л о у с и (22а) — У свѣдѣтѣле (219б);
 ναῶν: Б (=П=Н) к о у м н р ь н и ц ь (77б) — У храмѡве (251а);
 νυμφίος: Б (=П=Н) н е в ѣ с т ь н и к ъ (76б-в) — У женихъ (250б);
 ὀψοποιοί: Б (=П=Н) с о к а у н ж (101а) — У сѣнѣдотѡрци (221б);
 πάλη: Б (=П=) р а т ъ (51г) — У вранъ (236а);
 πολίμιος: Б (=П) р а т ѣ н ъ (66б) (Н) ратный (164б) — У храбрости (244б);
 προστάτου: Б (=П=Н) в о л а р и н о у (56б) — У прѣдстателю (238б);
 τόξον: Б р о ж а н ь ц ь (70в) (П=Н) рожанецъ (133б) — У лжкъ (247а);

8. *Отпадане на редки думи, диалектизми и оказионализми:*

ἀνωνύμων: Б (=П=Н) н е н а р о у и т и и (35б) — У неименитыхъ (226а);
 ἀφρονέστεροι: Б (=П=Н) н е с ѣ м ы ш л ь н ѣ ш а а (35а) — У везоумнѣиши
 (226а). *Прил. несѣмышльнъ* загубва значението 'луд, безумен' и бива
 заменено с везоумнѣнъ..

¹⁹ Съществува и становище, че тази лексикална замяна през XIV век е свидетелство за връщане към Кирило-Методиевия език.

- διαφύγη: *Б* (=Π=Н) и з в ы (69б) — *У* избѣгнѣтъ (246б);
- εἴσοδος: *Б* (=Π=Н) в ѣ л а з ѣ (36в) — *У* вѣходъ (227а)
(в ѣ л а з ѣ - в ѣ х о д ѣ);
- ἐνδεία: *Б* н е с т а т ѣ к ѣ (53а) *Π* недостатѣкъ (=Н) (120б) — *У* лишєніа (236б);
- ἐλαύνειν: *Б* (=Π=Н) т а к а т и (42в) — *У* гонити (230б);
- ἡνία: *Б* (=Π=Н) в р ѣ з д ы (42в) — *У* оузды (230б);
- ἱκανῶς 'достатѣчно': *Б* (=Π=Н) п о с т и ж н ѣ (32в) — *У* доволнѣ (224б);
- καθέδρας: *Б* (=Π=Н) н а с т о л ь ю (52б) — *У* сѣдалища (236а);
- κατηγορήσω: *Б* (=Π=Н) д о г л ѣ ж (44г) — *У* оклеветѣж (231б);
- λυσιτελέστατον: *Б* (=Π=Н) с т р о и н о (40в) — *У* оуспѣшно (229а);
- μέμφεται: *Б* (=Π=Н) п о к о у ж д е н ѣ (57б) — *У* порицает (239б);
- οἰκιστήν: *Б* (=Π=Н) н а с е л ь н и к а (45в) — *У* жителѣ (232а);
- πάροικος: *Б* (=Π=Н) о в и т е ц ь (65б) — *У* прѣселѣникъ (244а);
- προθυμία: *Б* (=Π=Н) п о д в и ж е н и я (38а) — *У* оусервдіа (227б);
- σιτῶναι от σιτώνης 'закупчик на жито; търговец на жито': *Б* (=Π=Н) ж и
т ь н и ц а (мн.ч. от житѣльникъ) (53в) — *У* п ш е н и у н и ц и (237а);
- στενόν: *Б* (=Π=Н) ж з ѣ к а (24в) — *У* тѣсно (220б).
- τείχη: *Б* (=Π=Н) з а в р а л а (50а) — *У* стѣны (235а);
- ὑπέρμαχον: *Б* (=Π=Н) п о м о ш т н и к а (50в) — *У* поборника (235а).
Думата п о м о ш т н и к ѣ в значение 'поборник; борец' не е
регистраирана в други старобѣлгарски текстове, не се среща и
м о ш т н и к ѣ. Възможно е да е окаионализъм, отпаднал заради
омонимията: п о м о ш т н и к ѣ през XIV в. означава вече 'човек,
който помага'.
- ὑπεραίρων: *Б* (=Π=Н) п р ѣ с п ѣ в а л (33а) — *У* прѣвѣзходъ (225а);

9. Гърцизми:

• Превеждане на грѣцки думи от протопревода:

- ἀρχιμάγειρον: *Б* (=Π=Н) а р х и м а г е р ѣ (63б) — *У* прѣвоповароу
(243а);
- γραμματικὴν: *Б* (=Π=Н) г р а м а т и к и ю (43б) — *У* кнѣгоуиство (231а);
- οἱ γεννάδα: *Б* (=Π) о и г е н н а д е (24г) *Н* доблин (144а) — *У* двблин (229б);
- ταυρικά: *Б* (=Π=Н) т а υ ρ ο в ѣ с к ы л (72г) — *У* юнеуныл (248б);

да „усети“ кога езикът на стария превод за XIV век до голяма степен представлява анахронизъм както на граматично, така и на лексикално равнище. При характеристиката на промените в лексиката на втория превод се открива типология, ако сравнението е проведено системно, пълно и по определени принципи.

Вторият превод на *Епит* е извършен от квалифициран талантлив преводач, който отлично е владеел гръцки език. Книжовникът е следвал строго търновската езиково-правописната норма, но преводът му се основава върху старобългарския глаголически превод.

Целесъобразно би било да се състави Речник-индекс²⁰ на лексиката в двата превода на *Епит*, което ще позволи да се направят конкретни изводи за развитието на лексикалното богатство на българския език.

РЕЧНИЦИ И ИНДЕКСИ

БЕР 1971—2002: *Български етимологичен речник*. София, т. 1, 1971; т. 2, 1979; т. 3, 1986; т. 4, 1995; т. 5, 1999; т. 6, 2002.

Давидов 1976: Д а в и д о в, А. *Речник-индекс на Презвитер Козма*. София.

ДиалПсКес 2006: М и л т е н о в, Я. *Диалозите на Псевдо-Кесарий в славянската ръкописна традиция*. Славяно-гръцки показалец на лексеми от текста на Диалозите на Псевдо-Кесарий, с. 534—563; Отразени в показалеца гръцки лексеми и техните славянски съответствия, с. 564—577. София.

ЕфрС 1990: A i t z e t m ü l l e r, R. *Paraenesis die altbulgarische Übersetzung von Werken Ephraims des Syrers*. Index. Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Т. XXVIII (XX, 5). Freiburg.

ИстПал 1994: С т а н к о в, Р. *Лексика исторической палеи*. Словник, 235—310. Велико Търново.

ЙоЕБ 1983: S a d n i k, L. *Des hl. Lohannes von Damaskus. "εκθεσις ἀκριβῆ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως in der Übersetzung des Exarchen Johannes*. Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Т. XVI (V, 3). Freiburg.

ЙоЕШ 1975: A i t z e t m ü l l e r, R. *Das Hexaemeron des Exarchen Lohannes*. Monumenta linguae slavicae dialecti veteris, VII, Graz.

Кн12-те прор 1998: З л а т а н о в а, Р. *Книга на дванадесетте пророци с тълкования*. — Старобългарският превод на Стария завет. Т. 1. Гръцко-български речник-индекс, с. 249—422; Показалец на слово-

²⁰ Наложително е да се съставят лексикални индекси, в които водеща е гръцката лексема, а след нея да се дават славянските (в случая старобългарските и среднобългарските) им преводни еквиваленти).

формите в F.I. 461, с. 423—449. София.

Кнйов 2007: Х р и с т о в а—Ш о м о в а, И. *Книга Йов с тълкувания в славянски превод*. Речник-индекс на книга Йов по Владиславовия препис (НМРМ 4/14), с. 302—439; Гръцко-славянски съответствия въз основа на Речник-индекс на книга Йов по Владиславовия препис, с. 440—459. Лексикален анализ на текстологичните варианти, с. 397—700. Гръцки думи с различни съответствия в редакциите на Апостола, с. 701—729. София.

Микл 1862—1865: M i k l o s i c h, F r. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae.

Младенов 1941: М л а д е н о в, С т. *Етимологичен и правописен речник на българския книжовен език*. София.

ОбРСБЕ 1975: *Обратен речник на съвременния български език*. София.

РНГ 1975—1978: Г е р о в, Н. *Речник на българския език*. Т. 1—6. Фототипно издание. София.

ПРОДД 1998: *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*. София.

Сим 1993: *Симеонов сборник* (по Светославовия препис от 1073 г.). Т. 2. *Речник-индекс*. София.

СлАп 2004: Х р и с т о в а—Ш о м о в а, И. *Служебният апостол в славянската ръкописна традиция*. Лексикален анализ на текстологичните варианти, с. 397—700. Гръцки думи с различни съответствия в редакциите на Апостола, с. 701—729. София.

Срезн 1893—1912: С р е з н е в с к и й, И. И.. *Материалы для словаря древнерусского языка*. Т. I—III, Санкт-Петербург (Репринтно издание, Москва, 1989).

СДРЯ 1988—2004: *Словарь древнерусского языка (XI—XIV вв.)*. Т. I—IV, Главный редактор член-корреспондент АН СССР Р. И. Аванесов. Т. V—VII Главный редактор член-корреспондент АН СССР Р. И. Аванесов. Главный редактор с 1986 г. доктор филологических наук И. С. Улуханов. Москва.

СС 1994: *Старославянский словарь* (по рукописям X—XI вв.). Под редакцией Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. Москва.

ССЯ 2006: *Словарь старославянского языка* Санкт-Петербург (Репринтно издание на Slovník jazyka staroslověnského. Т. I—IV, Praha, 1966—1997).

ЭССЯ 1974: *Этимологический словарь славянских языков*. Т. I (А — *besědylivъ). под редакцией член-корреспондента АН СССР О. И. Трубачев. Москва.

Фасмер 1964: Ф а с м е р, М. *Этимологический словарь русского языка*. Т. I—IV, Москва, 1964—1973.

Христова 1994: Х р и с т о в а, И. *Речник на словата на Климент Охридски*. София.